

УДК 343.9

О.М. ЛИТВИНОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрі-
шніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

***Ключові слова:** соціально-правовий механізм,
протидія злочинності*

У сучасний період в умовах триваючих процесів демократичних перетворень в Україні важливе значення має забезпечення національної безпеки країни. Визначальним фактором у даній сфері виступає розробка і реалізація правових, організаційно-управлінських заходів щодо протидії злочинності, а також здійснення комплексу заходів, спрямованих на досягнення соціально прийняттого рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення злочинів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності в Україні.

Вказана проблема відрізняється специфічним змістом: колись, протягом багатьох років, вона не завжди розглядалася в якості самостійної і її дослідження характеризувались непослідовністю, однобічним підходом, відсутністю вектора прикладної спрямованості. Водночас варто визнати, що ця проблема привертала до себе увагу вчених. Про закономірності кримінологічного процесу в аспекті дії його механізмів йшлося у працях Г.А. Аванесова, О.В. Бокова, С.Є. Віцина, Л.М. Давиденка, А.Е. Жалинського, О.Г. Кальмана, В.М. Кудрявцева, Ф.А. Лопушанського, В.В. Лунєєва, О.Б. Сахарова, В.М. Соміна та деяких інших вчених. Проте, визначення цього специфічного організаційно-управлінського явища у сучасній кримінологічній науці відсутнє, що негативно позначається на системності відповідного знання.

Тому метою цієї статті є усунення зазначеної диспропорції та формулювання якісно нової науково-прикладної дефініції соціально-правового механізму протидії злочинності на підставі та за допомогою системно-структурного та синергетичного підходів.

Зараз на порядок денний поставлено питання щодо конкретизації сутності та змісту вказаного механізму протидії злочинності, формулювання нової парадигми цілей і завдань базової діяльності із урахуванням об'єктивних реалій; переходу до інших засобів як стратегічного, так і тактичного характеру реагування на злочинність. При цьому, безумовно, необхідно враховувати результати минулого вітчизняного досвіду боротьби зі злочинністю, а також позитивні тенденції, що мають місце як у законодавстві, так і в практичній діяльності уповноважених суб'єктів окремих закордонних держав у розглянутій сфері соціальної дійсності.

Важливість аналізу проблем функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності визначається, в першу чергу, тією обставиною, що кримінологічна теорія розробляє положення, які можуть бути корисними для використання різними науками, що зачіпають інтереси зі сфери протидії злочинності. Найбільшою мірою це стосується наук кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права.

Соціально-правовий механізм протидії злочинності – це синтетичне утворення, в основі якого лежить механізм правового регулювання відповідних відносин, тому його дослідження має не менш важливе значення і для вдосконалювання законодавства кримінально-правового комплексу. Це обумовлено тим, що формування правової держави як обов'язковий компонент містить у собі створення сучасної правової системи, що відповідає ідеї соціальної справедливості і базується на загальновизнаних правових принципах і нормах. Ефективна протидія злочинності обумовлює виключення правового ні-

гілізму і можливості прийняття таких законів і підзаконних актів, які суперечать об'єктивним закономірностям розвитку суспільства. Крім того, вивчення вказаного механізму сприяє виробленню оптимальних практичних рішень і формуванню науково-обґрунтованих напрямків протидії злочинності. Їх характер безпосередньо обумовлюється сутністю і змістом базової діяльності.

Паралельно із правовим регулюванням при формулюванні поняття соціально-правового механізму протидії злочинності повинні бути враховані феноменологічні ознаки категорії “діяльність”, які проявляються на методологічному рівні дослідження правових явищ поряд зі свідомістю формою існування права [1, с.369]. На цьому рівні діяльність із протидії злочинності залежно від цілей дослідження може розглядатися під різним кутом зору.

Із державно-правових позицій вказана діяльність може розглядатися, по-перше, як юридична форма реалізації функцій держави, наприклад, забезпечення безпеки, по-друге, як специфічний спосіб здійснення державної влади: законодавчої, судової, виконавчої. У межах галузевих юридичних наук ця діяльність може розглядатися як одна з форм правозастосування, використовувана суб'єктами протидії злочинності. Під час дослідження організаційно-правових форм функціонування цих суб'єктів відповідна діяльність може розглядатися як системоутворююча ознака при виділенні їхньої системи (підсистеми).

Деякі дослідники цього питання свого часу запропонували інший підхід до трактування сутності та змісту діяльності у сфері протидії злочинності. Його суть полягає в тому, щоб дві сторони існування правової форми руху соціальної матерії, пов'язані зі станом спокою та руху, живою і опредмеченою формами правової дійсності [2, с.38], розглядалися водночас.

У цьому трактуванні особливо чітко проявляються охоронна функція права, статичні

та динамічні складові регулятивної функції, а також діалектична єдність і протиріччя живої (право) і опредмеченої (законодавство) соціальної діяльності як правової форми руху соціальної матерії. Через існування професійного поділу праці в соціальній сфері, наявність різних правових інститутів, органів держави, наділених певною компетенцією, окремі складові динамічної категорії діяльності із протидії злочинності виокремлюються, структуруються у діяльність правозастосовну і юрисдикційну, правовідновлювальну, правороз'яснювальну і наглядову. Однак при цьому вони не втрачають інтегративної системної ознаки – цільової спрямованості на комплексне забезпечення безпеки в соціумі, виступаючи матеріальною гарантією дотримання правових норм і приписів учасниками суспільних відносин.

Таким чином, діяльність із протидії злочинності може розглядатися і як загальна матеріальна юридична гарантія реалізації публічних і приватних інтересів у цій сфері, і як проблемне поле їхнього зіткнення, існування якого зумовлюється складністю і суперечливістю механізмів реалізації цієї діяльності в межах цілепокладання і компетенції суб'єктів.

Аналіз праць, присвячених дослідженню категорії “механізм”, свідчить: без застосування системного підходу неможливе його об'єктивне дослідження, а отже, і теоретичне вирішення, і практичне застосування. Варто констатувати неоднозначність розуміння сутності цієї категорії. Складність вибору підходу до визначення компонентів соціально-правового механізму протидії злочинності, їхньої кількості та змісту також обумовлює складність досліджуваного поняття. Аналіз механізму як системи з усіма її елементами та їхніми взаємозв'язками допоможе повністю розкрити сутність цього поняття.

Що ж варто розуміти під “механізмом”? У тлумачному словнику пропонується три визначення цього поняття. Якщо перше визна-

чення розкриває його в загальноприйнятому технічному сенсі як сукупність деталей і вузлів, з яких складається технічна конструкція, то друге (внутрішній устрій, система чого-небудь) і третє (сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище) [3, с.340] для нашого дослідження становлять безсумнівний інтерес.

Розглядаючи поняття “соціально-правовий механізм протидії злочинності”, варто враховувати, що воно передусім відноситься до соціальної сфери. Суто технічне тлумачення зазначеного поняття трохи звужує його значення, але сумнівів в супідрядності цих визначень не виникає. При цьому практика перенесення технічних термінів на соціальні явища досить поширена і не призводить до примітивізації згаданих явищ. Тому в даному сенсі доречно синтезувати різні тлумачення цього універсального поняття.

У науці адміністративного права “механізм управління” здебільше розглядається через призму зв'язків між суб'єктами певного виду діяльності [4, с.8]. Висловлюється думка, що “механізм” – це взаємодія деяких елементів, суб'єктів і об'єктів діяльності. Відповідно, механізм зводиться до відносин у певній сфері, наприклад, механізм управління – до управлінських відносин.

Разом із тим, із запропонованим підходом не можна беззастережно погодитися, оскільки він відображає лише статичний стан, і більше відповідає складу соціальної системи: суб'єкт, об'єкт управління і зв'язки між ними. Водночас категорія “механізм” вживається в сфері суспільних відносин, як правило, у зв'язку з існуванням якого-небудь явища, здійсненням діяльності. Статичні характеристики “механізму” є відправними, але не вичерпними.

Деякі автори розглядають механізм управління як “сукупність засобів і методів, за допомогою яких свідомо змінюються умови розвитку конкретної системи органів та визначається порядок життєдіяльності всього

суспільства та його складових ланок” [5, с.83-86]. Методи та засоби, безумовно, також характеризують механізм, однак не вичерпують його змісту, а є похідними від процесу. Адже в це поняття зазвичай вкладається не тільки стадійність діяльності, а й те, як вона має здійснюватися. Тож, визначаючи категорію соціально-правовий механізм, не потрібно обмежуватися тільки переліченими компонентами, яку б важливу роль вони не відігравали. Варто погодитись із О.Г. Кальманом у тому, що на порядок денний зараз винесено питання “...розробки адекватних глибинних механізмів протидії, які можна створити лише на базі науково-обґрунтованої системи запобіжних заходів” [6, с.19].

Уявляється, що соціально-правовий механізм стосовно зазначеної сфери соціальної дійсності має відображати способи організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому вказаний механізм протидії злочинності, на відміну від механізму управління, має таку специфічну структурну ознаку, як процес здійснення діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо.

Разом із тим, поняття “механізм” може бути використане в цьому випадку для характеристики функціонування певної системи, у якій відображається специфічна діяльність як системного цілого. У ньому фіксуються найбільш загальні та істотні риси, зв'язки між потребами та конкретними видами діяльності з їх задоволення, тобто досягнення певного результату від даного виду діяльності. Тому, незалежно від усіх інших аспектів і нюансів, саме відношення до механізму протидії злочинності як цілісного системного функціонуючого утворення повинно обумовлювати його розуміння.

Враховуючи наведене вище, пропонуємо таке визначення вказаної категорії. Під соціально-правовим механізмом протидії зло-

чинності варто розуміти інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності, забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи, таким чином результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності.

При цьому зазначене комплексне організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалювання системи протидії злочинності, включає сукупність органічно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів (суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо).

Ще раз наголосимо, що визначений механізм є похідною категорією від системи протидії злочинності як соціального явища і виступає засобом вираження її практичного потенціалу. З механістичних позицій, механізм протидії злочинності є внутрішнім устроєм (формою організації) кримінологічної діяльності, механікою перекладу ідей, які містяться у правовій свідомості, в реальну соціальну практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. История философии права. –СПб.: Генезис, 1998. –680 с.
2. Аврутин Ю.Е. О феноменологии правоохранительной деятельности (философское и социально-правовое обоснование) // Вестник Санкт-Петербургского ун-та МВД России. – 2000. –№ 2. –С.30-44.
3. Великий тлумачний словник української мови /Упор. Т.В. Ковальова. –Х.: Фоліо, 2005. –767 с.
4. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. –К., 2004. – 18 с.
5. Иванов В.П. Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации: Монография. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. –189 с.
6. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. –Х., 2004. –38 с.

Литвинов О.М. До проблеми визначення соціально-правового механізму протидії злочинності // Форум права. -2007. -№ 3. –С.163-166 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07lomppz.pdf>

Виконаний аналіз основних підходів до формулювання поняття “соціально-правовий механізм протидії злочинності” та обґрунтована можливість його застосування у кримінологічних дослідженнях.

Литвинов А.Н. К проблеме определения социально-правового механизма противодействия преступности

Выполнен анализ основных подходов к формулировке понятия “социально-правовой механизм противодействия преступности” и обоснована возможность его применения в криминалистических исследованиях.

Litvinov A.N. To the problem of definition in the social-legal mechanism of counteraction of criminality

The analysis of main approaches to formulation of such definition as “social-law mechanism of crime prevention” and substantiation of possibility of its using in criminological researches is proved.